

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Стоян Панайотов Буров, професор и ръководител на Катедрата по съвременен български език във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на науките“ в
Област на висшето образование: 2. Хуманитарни науки;
Професионално направление: 2.1. Филологии;
Научна специалност: Български език.

Автор: доцент доктор Вера Тервел Маровска, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Тема: „Грамматическите признаци *определеност* и *относителност* и пространствено-времевата локализация на изказването“.

1. Предмет на рецензирането.

Със заповед № РЗ _____ от _____ 20__ г. на ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Грамматическите признаци *определеност* и *относителност* и пространствено-времевата локализация на изказването“ за придобиване на научната степен „доктор на науките“ на ПУ в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филологии, научна специалност Български език. Автор на дисертационния труд е доц. д-р Вера Тервел Маровска от Катедрата по български език на Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Представеният от доц. д-р Вера Тервел Маровска комплект материали на хартиен носител е в съответствие с чл. 45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- Молба до ректора на ПУ за откриване на процедурата за защита на дисертационния труд;
- Автобиография според европейския формат;
- Копия на дипломата за кандидат на науките, № 22213/20.04.1992 г. на Висшата атестационна комисия, и на свидетелството за доцент, № 19138/15.06.1998 г. на Висшата атестационна комисия;
- Протокол № 94/07.07.2011 г. от разширено заседание на Катедрата по български език за предварително обсъждане на дисертационния труд и за откриване на процедурата;
- Дисертационния труд;
- Автореферата;
- Списък на публикациите, свързани с дисертационната тема;
- Копия на публикациите;
- Декларация за оригиналност на дисертационното изследване;
- Справка за спазване на специфичните изисквания на Филологическия факултет.

Дисертантката е приложила копия на 13 статии (от които една под печат) и на 1 научноизследователски проект, всички свързани с темата на дисертационния труд.

2. Кратки биографични данни

Вера Тервел Маровска първо завършва Държавния библиотекарски институт (сега: Университет по библиотекознание и информационни технологии) – гр. София, специалност Научна информация, а след това следва в Пловдивския университет (1974-1978) специалност Българска филология. Кратко време работи като учителка и библиотекарка, след което, от 01.12.1979 г., заема редовно място в Катедрата по български език на ПУ – първоначално като асистент, по-късно – старши асистент, главен асистент и от 1998 г. – доцент по съвременен български език. Вече 10 години тя неизменно е ръководител на катедрата. От 1992 г. тя е кандидат на филологическите науки (= доктор). Чете лекционни курсове по стилистика и морфология на съвременния български език. Авторка е на две книги, едната от които е учебник по стилистика (1998), а другата е монография върху новобългарския перфект (2005). Съавторка е на неколккратно преиздаваната Практическа граматика на съвременния български език (I изд. 1997). Публикувала е 64 научни статии, от които 10 – в чуждестранни издания. Авторка и съавторка на множество други трудове: тестове, съобщения, рецензии. Участничка в няколко успешно приключили научноизследователски проекта. Научноизследователските ѝ интереси и приноси са свързани преди всичко с проблематиката на глаголните морфологични категории в българския език и в други славянски езици.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи.

Разработката на темата има важно значение за развитието на съвременната българска лингвистика. Намирането на общо основание за разглеждане на две морфологични категории, присъщи на различни класове думи – имената и глаголите, и изследването им под това общо основание на равнището на изречението открива нова перспектива за задълбочаване на познанията ни както за всяка от категориите поотделно, така и за механизмите на тяхното функциониране в изказването. Особено приносно в случая е решението общото основание на двете категории – определеност/неопределеност и таксис, да се осмисли в термините на теорията на референцията. Беше крайно време на тази теория да се погледне по-задълбочено не само във философски, но и в лингвистичен аспект. До това изследване теорията на референцията повече се е използвала в интерпретациите на категорията определеност/неопределеност и в много малко изследвания – по отношение на глаголните категории. Намирам решението на авторката да подчини изследването на посочените две категории в съответствие с теорията на референцията за важен принос в българската лингвистична наука и за повратен момент при нейното бъдещо развитие.

4. Познаване на проблема.

Авторката демонстрира отлична библиографска осведоменост. Тя е използвала над 400 добросъвестно цитирани и обективно оценени труда на български и чуждестранни учени. Даден е превес на изследванията върху българския и другите славянски езици. При наличието на такава висока степен на лингвистична култура прави впечатление, че в немалко случаи авторката не цитира оригиналите, а техните интерпретации от други изследователи. Така например тя прекалено се е доверила на книгата на М. Стойчева „Език и свят. Проблемът за референцията” (2002), и то не защото в книгата на М. Стойчева има някакви съществени недостатъци в обзорите на философските разбирания за референцията, а защото тази проблематика има централно значение за

дисертационната тема. Това изисква познаване на оригиналите, тъй като в противен случай има опасност да се възприеме гледната точка на посредника и в крайна сметка да се изопачат някои гледни точки. Струва ми се, че така се е получило и относно някои гледни точки на Анна Вежбицка. При това невинаги става въпрос за труднодостъпни източници.

В хода на изложението са налице дълги исторически екскурси както по отношение на развитието на самите езикови явления, така и във връзка с тяхното проучване. На места сравнително-историческият подход неоправдано взема превес над чисто синхронните интерпретации, което би могло да се обясни с убеждението на авторката, че разграничаването на диахрония от синхрония е имало „пагубно” значение за лингвистичните описания (стр. 164). Уважавам, но не споделям безрезервно тази позиция, тъй като смятам, че еманципацията на синхронен от диахронен подход донесе ползи на синхронната лингвистика най-вече в теоретичен аспект, за да дойде моментът, когато отново се възвръща интересът към младограматическата парадигма, но осмислена през когнитивната перспектива. Изследването на езика като динамична система от минало, настояще и бъдеще неминуемо е свързано, а би било и най-продуктивно с изследването на взаимодействието между мисленето и езика. Споделям обаче становището, че историците на езика все още остават съсредоточени върху формата и чисто езиковите изменения и продължават да игнорират значението, неговата динамика, изменения и основания към промяна. Езиковоисторическите изследвания страдат от теоретична недостатъчност, но вероятно има истина и в становището, че на теоретичните изследвания върху съвременния език им липсва малко история. Харесвам цитираното в дисертацията предупреждение на Емил Бенвенист за нецелесъобразността на етимологическите реконструкции при установяване на граматическа семантика в по-късен езиков етап (стр. 92), но бих се съгласил и със становището на Лекомцева, явно отстоявано от Маровска, че граматикализираните признаци следват своята етимологическа природа, съгласуват се със семантиката на първичните езикови средства (пак там).

5. Методика на изследването.

Както сама е отбелязала, авторката използва различни анализаторски подходи и методи: сравнително-исторически, системно-структурен, функционален, дескриптивен, етимологичен анализ. Спазват се определени принципи, гарантиращи чистота на граматическите изследвания: така нар. принцип на Смирницки, лансиран в изследванията на проф. Куцаров, принципът за единството на плана на изразяването и плана на съдържанието и др. Широко е използван опозитивният метод, основен метод при разкриване на съдържанието на граматическите значения. Изследването отговаря на съвременното състояние на българската лингвистика, а приложените подходи са адекватни на обекта на проучване.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд.

Дисертационният труд (282 нестандартни стр.) е разделен на 17 части, които, общо взето, бих могъл да групирам по следния начин: 1. Уводни и теоретични въпроси; 2. Референтен статус на именната група; 3. Референтен статус на предикативната група; 4. Заключение; 5. Библиография и ексцерпирана литература.

В увода се посочва основният изследователски проблем, а именно – да се докаже съществуваща взаимовръзка между две морфологични категории, принадлежащи на различни класове думи: определеност/неопределеност на имената и таксис на глагола. Общият семантико-функционален елемент, това, което обединява тези две категории, според авторката е тяхната референтност, която на изреченско равнище би могла да се дефинира и като пространствено-времева локализация. Представен е подробен преглед на философските интерпретации на теорията на референцията, а също на понятията пространство и време във философски и лингвистичен аспект. Изрично е подчертано, че взаимовръзката между посочените две категории е „само и единствено на равнище номинация” (стр. 21), че те функционират абсолютно независимо една от друга. Мисля, че този извод е прибързан и в голяма степен се опровергава по-нататък в самото изложение (срв. напр. твърденията на стр. 140 относно взаимодействието на генеричността и таксисния статус на глагола-сказуемо). На стр. 28 авторката отбелязва, че на изреченско равнище корелацията по определеност/неопределеност на имената зависи от предиката, че е налице недооценена до този момент семантична близост между признаците определеност, относителност и референтност. Накратко се разглежда и лингвистичният аспект на референцията, която е определена като „Връзка, наложено чрез словото отношение между езиковата форма, явленията от реалния или въображаемия свят, които тя отразява, и комуникантите” (стр. 48). Сред уводните въпроси значително място е отредено на въпроса за референтния потенциал на частите на речта. След доста дълги и в известен смисъл непродуктивни с оглед на темата разсъждения е предложена нова класификация на частите на речта според техните функционално-речеви функции, тяхното семантично съдържание, синтагматичната им реализация и способността им да имат референтна функция. Важен за дисертационния труд е финалният извод, че референтната функция се осъществява по три начина: чрез думи, които са винаги референтни; чрез категорията определеност/неопределеност и чрез глаголната категория таксис (стр. 74).

В първата основна част от работата, където се разглежда референтният статус на именната група, се започва с много подробен диахронен анализ на определеността: как, кога и защо се е развил определителният член в българския език, какво е положението в други славянски и балкански езици, а също и в българските диалекти. Следва още по-подробен, всъщност най-подробният в българската лингвистика досега, преглед на становищата на българските и чуждестранните българисти за семантиката на категорията определеност/неопределеност (стр. 98-137). Последователно са представени позициите на първите новобългарски граматисти, както и на авторите на български граматики в периода 1936-1944 г. Особено внимание е отделено на становищата на Балан и Андрейчин. Подобно на проф. Куцаров авторката приема, че Балан прави опит да назове категорията определеност/неопределеност с термина *положение*. Разгледани са също становищата на Ст. Стоянов, Ю. Маслов, Св. Иванчев, Ст. Георгиев, В. Зидарова, Й. Пенчев, В. Станков, Мери Лакова, Р. Ницолова и др. Направен опит за реабилитация на приноса на Стоян Стоянов, като особено положително е оценен корпусът му с емпиричен материал, както и неговата класификация на материала в синтактичен аспект. Нещо повече – под влиянието на Ст. Стоянов, а също и на В. Станков, авторката приема, че определителният член означава ‘тоталност’. Макар да пише, че „т. нар. *тоталност* се подразбира от самата *двустранна идентифицираност* на определения обект или обекти” (стр. 122), Маровска все пак се съгласява, че членуваните веществени съществителни означават ‘тоталност’ (в това отношение моето мнение, което съм изложил в цитираната от Маровска книга, рязко се различава). Виждаме, че в схемата на стр. 140 авторката е включила

количественото значение като вид определеност. Новото в нейния случай е, че се успоредяват два основни референтни статуса на именните групи: двустранна определеност (изразявана с определителния член) – едностранна определеност (изразявана с члена *един*), а в рамките на всеки от двата статуса се набелязват три вида „определеност”: индивидуална, генерична, количествена. Остава дискуссионно и приписването на референтен статус на генеричността. Абсолютизира се и се приема за достоверно мимоходом изказаното твърдение на Й. Пенчев, че именната група с *един* означава вид определеност („едностранна определеност”). В случая, струва ми се, е налице някаква игра с термините определеност, неопределеност, специфичност, неспецифичност, конкретност, абстрактност, идентифицираност и под. Твърдението на Й. Пенчев с нищо не подпомага сериозния семантичен анализ на категорията, напротив – то подвежда и авторката на дисертационния труд. Наистина щеше да е по-добре, ако авторката се беше спряла на термините двустранна/едностранна идентифицираност, за които тя споменава като възможни вместо двустранна/едностранна определеност. Такива колебания съм имал и аз в своите разработки, където твърдя, че по-добрият терминологичен избор е двустранна/едностранна идентифицираност. За разлика от Маровска обаче приемам двустранната идентифицираност за ‘определеност (специфична определеност)’, а едностранната идентифицираност за ‘неопределеност (специфична неопределеност)’. Струва ми се също, че авторката преувеличава приноса на В. Станков, чиито твърдения, особено в по-късната му публикация (от 1995 г.), съдържат доста противоречия и неясноти тъкмо по отношение на въпроса за референтността на различните именни групи. За сметка на това остава подценен приносът на Мери Лакова, която по време има приоритет пред В. Станков във формулировката на семантичния инвариант на определителния член. Малко прибързано още тук се дава схемата на дискурсивната категория референтен статус. Щеше да бъде по-обосновано това да се обобщи чак към края на втората основна част.

Втората основна част, посветена на референтния статус на предикативната група, отново започва с диахронен поглед, като тук обект на диахронен анализ е имперфектът, за да се отговори на въпроса кога е възникнала категорията таксис. Тук и в следващата глава се прави изключително подробен и вещ анализ на имперфекта в българския език. Така нар. конклузивни форми се включват като грамема в категорията таксис със значението ‘дистантна относителност’ за разлика от ‘свидетелската относителност’, приписана на имперфектната тематична гласна + х/ш. Отбелязано е още, че аористът също има таксисно значение, макар същевременно да се уговаря, че той не изразява ‘относителност’, защото не притежава имперфектна тематична гласна (стр. 178). Морфологичната категория таксис е в основата на проявяващата се на равнището на дискурса категория референтен статус на глагола. Основната семантична опозиция е референтност : нереперентност, а в рамките на референтността са налице две маркирани грамемни с еднородно съдържание: свидетелска и дистантна референтност. Бих желал да обърна внимание на авторката, че тук, пък и на други места е необходима по-строга терминологична последователност. Така напр., както неведнъж се подчертава, референтният статус (на места назоваван и референциален статус) е дискурсивна категория, но остава неясно това единна категория ли е, или имаме работа с две независими категории (на имената и на глагола) (Всъщност възможно ли е да бъдат две независими дискурсивни категории с едно и също семантично съдържание?). Говори се за „предикативен референтен статус”, но същевременно и за „референтен статус на глагола” (стр. 179), където при това референтният статус на глагола е дефиниран като „морфологична категория” наред с морфологичната категория таксис. Почти непрекъснато признаците референтност : нереперентност се взаимозаменят с

признаците относителност : неотносителност. Как всичко това се съотнася с изведената в заглавието на темата „пространствено-времева локализация на изказването”, за която се казват някои неща в началото на разработката, но по-нататък изобщо се забравя за нея. Под „пространствено-времева локализация” Булигина и Шмельов имат предвид единна изреченска категория, която показва как референциалният статус на именните групи се съгласува със семантиката на предиката (не на глагола!): именно семантика на предиката, а не граматически значения на глагола. Държа да отбележа, че в своите разработки аз също говоря за семантика на предиката и когнитивни статуси на именните групи. Референциалният статус на именните групи е в отношение на взаимодействие не само със семантиката на предиката, но и, както ни убеждава Маровска, с таксисните отношения, граматикализирани в българския език за разлика от други езици. Тъкмо последното се стреми да покаже дисертантката, при това обаче игнорирайки предикатната семантика и колебайки се да определи това отношение като единна категория. Вероятно по тази причина в хода на работата си тя изоставя термина „пространствено-времева локализация”. Изключително постижение на авторката е последователният анализ на отношенията между категорията таксис и другите глаголни категории: лице, време, наклонение, преизказност/непреизказност. В края на втората част се издига хипотезата за нетемпоралния или немаркирания в темпорално отношение статус на аориста.

Заключението е сравнително кратко, но твърде прегледно обобщава тезите и приносите на авторката.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката.

Като цяло изследването има иновативен дух и характер. Авторката има анализаторски талант, умело води читателя през лабиринтите на мислите си и текстовете ѝ са толкова обсебващи, че сякаш не оставят възможност за опониране. Особено ярко това проличава във втората част на работата ѝ, където се дава широка панорама на категориите на българския глагол – не само на категорията таксис, но и на всички останали морфологични глаголни категории, както и на тяхното взаимодействие. В основата на тази панорама ляга най-доброто от постиженията на българската лингвистика в областта на глаголната проблематика, но тя е пречупена през дълбоко премислена и вероятно дълго преживявана собствена концепция. Така концепцията на Маровска, непосредно тръгвайки и черпейки вдъхновение от постиженията на Пловдивската морфологична школа, за чието съществуване вече имах възможност да говоря на друго място, чрез този труд се издига в оригинална теория за категориите на българския глагол. Някои от твърденията на авторката имат разтърсваща, дори шокираща сила. Ако се опитаме да се дистанцираме от концептуалното влияние на тази творба, вероятно бихме открили и някои слаби пунктове, недоизяснени моменти, дискуссионни и дори противоречиви твърдения (срв. напр. твърденията относно статуса на българския аорист). Това обаче не намалява постижението на авторката, което ѝ отваря място сред авторитети като Юрдан Трифонов, Александър Теодоров-Балан, Любомир Андрейчин, Валентин Станков, Руселина Ницолова, Георги Герджиков и, разбира се, Иван Куцаров.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд.

Авторката е посочила списък с 13 статии по дисертационната тема: една от публикациите е в съавторство с М. Миличина и една е под печат. Свързана с темата на

дисертационния труд е и разработката „Имперфектът в съвременния български език и изразяването на таксисни признаци”, която е резултат от участието ѝ в научноизследователски проект, финансиран от ПУ (2002-2004 г.). Посочени са само публикации от периода след хабилитирането ѝ като доцент (1998 г.). Статиите са публикувани в сборници, издадени в Пловдив, София, Шумен и др. Някои от статиите са изнасяни като доклади в различни форуми у нас и в чужбина, напр. в международна научна конференция в Санкт Петербург, на международния славистичен конгрес в Любляна, на X полско-български колоквиум в Познан и др.

9. Лично участие на автора.

Без всякакво съмнение цялостната концепция и разработка на дисертационната тема представляват изключителна лична заслуга на авторката Вера Маровска.

10. Автореферат.

Авторефератът, в обем 65 стр., адекватно отразява съдържанието на дисертационния труд. Във варианта, с който разполагам, не е направена самооценка на приносните моменти.

11. Критични забележки и препоръки.

Повечето от бележките си направих в хода на рецензирането на труда. В никакъв случай те не могат да омаловажат приноса на този труд за развитието на българската лингвистика. Особено важно е да се подчертае, че авторката има и отстоява собствено гледище по твърде комплицирана проблематика, с която са се занимавали едни от най-добрите български и чуждестранни лингвисти. Струва ми се, че във формулировката на темата по-точно е зададено наименованието на категорията, която е обект на изследване. Моето мнение, без обаче да имам претенциите, че казвам истина от последна инстанция, е, че референтният (или референциалният) статус е само „статус”, а статусът на имената и глаголите не е категория – нито морфологична, нито дискурсивна. При това струва ми се също, че като изхождам и от определението на Маровска на референтността, таксисните отношения означават референция към други референти, а не към събития от пространствено-времевия континуум – за разлика от референтния статус на именните групи, които се съотнасят, съответно не се съотнасят с предмети от действителността.

12. Лични впечатления.

Нямам лични впечатления от авторката на дисертационния труд.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати.

Предлагам отпечатване на дисертационният труд. За популяризиране на концепцията предлагам също така подготовката на учебник по морфология, в който би могло да се обосноват по-подробно и изказаните тук мнения относно същността на частите на речта.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни резултати, които представляват оригинален принос в българската лингвистика. Той отговаря на всички изисквания на Закона за развитието на академичния състав в Република България, Правилника за прилагането му и Правилника на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”. Представените материали и дисертационни резултати напълно съответстват на специфичните изисквания на Филологическия факултет на ПУ.

Дисертационният труд показва, че дисертантката притежава задълбочени теоретични познания и професионални умения по научната специалност Български език и демонстрира качества и умения за провеждане на изследвания и получаване на оригинални научни приноси.

Поради всичко казано по-горе убедено давам своята положителна оценка на проведеното изследване – дисертационен труд и автореферат, на постигнатите резултати и приноси и предлагам на почитаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на науките” на Вера Тервел Маровска в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филологии, научна специалност Български език.

6 януари 2012 г.

Рецензент:

Проф. дфн Стоян БУРОВ